

کوشش عبدالرحمان بن معلی یمانی و دیگران، حیدرآباد، ۱۳۸۲ق / ۱۹۶۲م؛ سیوطی، جلال‌الدین، بغیة الوعاة فی طبقات اللغویین والنحاة، به کوشش محمدابوالفضل ابراهیم، بیروت، ۱۳۸۴ق / ۱۹۶۴م؛ قفطی، علی بن یوسف، انباه الزوارة علی انباه النحاة، به کوشش محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۴۰۶ق / ۱۹۸۲م؛ کحّاله، عمر رضا، معجم المؤلفین، دمشق، ۱۳۷۷ق / ۱۹۵۷م؛ میدانی، ابوسعید سعید، الأسمی فی الأسماء، به کوشش جعفر علی امیدی نجف آبادی، تهران، ۱۳۷۷ش.

سیدبابک فرزانه

اشترنامه. منظومه‌ای منسوب به فریدالدین عطار نیشابوری* که به «اشترنامه» (قزوینی، حاشیة ص ۵؛ نفیسی، جستجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری، ص ۱۰۵) و «خردنامه» (ریو، ج ۲، ص ۵۷۹) نیز معروف است. اگرچه دولتشاه سمرقندی (ص ۱۹۰) و احتمالاً، به تبع او، براون (ج ۲، ص ۱۹۴) و صفا (ج ۲، ص ۸۶۲) آن را در زمره آثار عطار نیشابوری آورده‌اند، برخی آن را به عطار همدانی، شاعر هم عصر عطار نیشابوری (حاجی خلیفه، ج ۲، ستون ۱۰۲۷) یا عطار تونی، شاعر سده نهم ق (نفیسی، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، ج ۱، ص ۳۲۰)، نسبت داده‌اند و گروهی دیگر انتساب آن را به عطار نیشابوری مردود دانسته‌اند (فروزانفر، ص ۷۶؛ زرین کوب، ص ۲۰۸؛ شفیعی کدکنی، ص ۳۷).

دلایلی که در صحت انتساب اشترنامه به عطار اقامه کرده‌اند عبارت است از: آمدن آن به نام عطار در شماری از تذکره‌ها و برخی از نسخ کلیات عطار، ذکر آثار مسلم عطار در آغاز این منظومه و وجود برخی از ابیات استوار که گاه متضمن مضامینی شبیه به مضامین مصیبت‌نامه* و اسرارنامه* است (محقق، ص ۱۱-۱۴)، در حالی که سستی و ناپختگی اغلب ابیات اشترنامه، وجود برخی از واژه‌ها که در آن دوره رواج نداشته، ناسازگاری کلمات و ترکیبات آن با کلمات و ترکیبات آثار مسلم عطار و فقدان منظومه در مجموعه‌های سده‌های هفتم و هشتم ق آثار عطار، احتمال انتساب اثر را به عطار به شدت کاهش می‌دهد (همان، ص ۱۵).

وجه تسمیه کتاب آن است که سراینده آن را، همچون مرکبی روحانی، وسیله‌ای برای سلوک سالکان به کعبه حقیقی دانسته است، همان‌طور که اشتران حاجیان را به مکّه و کعبه می‌رساند (عطار نیشابوری، اشترنامه، ص ۴۴)، با این حال به عقیده نفیسی (جستجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری، همان‌جا)، در این کتاب روح به شتری تشبیه شده است که، در راه حج، رنجها و دشواریهای بسیار تحمل می‌کند تا به حجرالاسود برسد. اشترنامه، براساس چاپ موجود، با ستایش خداوند، نعت

ابن سیده (متوفی ۴۵۸ق) زبان‌شناس و فرهنگ‌نگار اندلسی است، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این لغتنامه به کوشش جعفر علی امیدی نجف آبادی و براساس دو نسخه خطی متعلق به دارالکتب القومیة قاهره و یک نسخه از مجموعه نسخه‌های خطی هدایی سیدمحمد مشکوة به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران تصحیح و در ۱۳۷۷ش در ایران در دو مجلد منتشر شده است. موضوعاتی که براساس آنها واژه‌ها در الأسمی فی الأسماء ترتیب یافته است از این قرار است: شرعیات، حیوانات، آثار علوی و آثار سفلیة، که هر یک از آنها مشتمل بر چند باب و هر باب خود براساس موضوع به چند فصل تقسیم می‌شود. در این میان بیشترین حجم به بخش حیوانات اختصاص داده شده است که ۲۷ باب دارد (میدانی، ج ۱، ص ۱۰۷-۴۳۴). مؤلف در تبویب کتاب خود، به جز در نظر گرفتن معنی موضوعی، از هیچ نظام دیگری بهره نبرده و همین امر سبب نوعی آشفتگی شده است که یافتن واژه مورد نظر را دشوار می‌کند. این مشکل را مصحح با فهرست الفبایی دوسویه‌ای (عربی - فارسی و فارسی - عربی) که در جلد دوم فراهم آورده مرتفع کرده است.

گفتنی است که کتاب الأسمی، در ترتیب موضوعات، فصلها و بابها، ساختاری کاملاً مشابه با السامی دارد و میان آنها تفاوت چشمگیری دیده نمی‌شود، به جز در مواردی سخت اندک چون تفاوت در برخی معادلهای فارسی (مثلاً نک: السامی، ص ۱۶ و الأسمی، ج ۱، ص ۶۲) و نیز کاستی تعداد بسیار کمی از واژه‌ها در برخی بابهای الأسمی به ویژه در فصلهای پایانی (مثلاً قس: الأسمی، ص ۴۳۰-۴۳۱ با السامی، ص ۳۱۳؛ نیز الأسمی، ص ۴۴۶-۴۴۷ با السامی، ص ۴۳۰-۴۴۱؛ الأسمی، ص ۶۴۸ با السامی، ص ۳۵۸) از این رو، در صورتی که انتساب الأسمی به ابوسعید درست باشد، باید گفت که او کتاب پدر را به نام خود نشر داده و تنها تعدادی از واژه‌ها را در برخی بابها فرو گذاشته یا در پاره‌ای از معادلهای فارسی به صورت استحسانی یا اتّفاقی تغییراتی ایجاد کرده است و با این همه آن را بلندمرتبه‌تر (=الأسمی) از کتاب پدر دانسته است، و یا اینکه باید گفت که الأسمی همان السامی فی الاسامی است که به اشتباه به ابوسعید نسبت داده شده است و اختلافهای موجود کار نسخه‌پردازان بوده است، به ویژه اینکه تاریخ گردآوری هر دو کتاب رمضان ۴۹۷ق است (نک: الأسمی، ج ۱، ص ۵۴۱؛ السامی، ص ۴۲۳). منابع: ابن خلکان، احمد بن محمد، وفيات الأعیان، به کوشش احسان عباس، بیروت، ۱۹۰۰م؛ حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، كشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون، استانبول، ۱۳۶۰ق / ۱۹۴۱م؛ زرکلی، خیرالدین، الاعلام، بیروت، ۲۰۰۲م؛ سمعانی، عبدالکریم، الانتساب، به

و مجلس شورای ملی (مورخ ۱۱۲۶ق) به شیوه تقاطعی و به کوشش مهدی محقق در سلسله انتشارات انجمن آثار ملی به چاپ رسید. این بخش تنها نیمی از نسخه چودی است که نسخ سه گانه ایران هم آن را تأیید می‌کند (محقق، ص ۸). اشترنامه در سال ۱۳۸۰ش به اهتمام انجمن آثار و مفاخر فرهنگی تجدید چاپ شده است.

منابع: براون، ادوارد، تاریخ ادبیات ایران (از فردوسی تا سعدی)، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران، ۱۳۸۱ش؛ حاجی خلیفه، مصطفی بن عبدالله، کشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون، بیروت، بی تا؛ درایتی، مصطفی، فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (قنخا)، تهران، ۱۳۹۰ش؛ دولت‌شاه سمرقندی، امیرعلاءالدوله بختیاشاه، تذکره الشعراء، به کوشش ادوارد براون، تهران، ۱۳۸۲ش؛ زرین کوب، عبدالحسین، با کاروان حله، تهران، ۱۳۷۷ش؛ شفیعی کدکنی، محمدرضا، «مقدمه»، نک: عطار نیشابوری، منطق الطیر؛ صفا، ذبیح‌الله، تاریخ ادبیات در ایران، تهران، ۱۳۶۳ش؛ عطار نیشابوری، فریدالدین، اشترنامه، به کوشش مهدی محقق، تهران، ۱۳۴۰ش؛ همو، تذکره الاولیاء، به کوشش رینولد ان نیکلسون، با مقدمه محمد قزوینی، تهران، بی تا؛ همو، منطق الطیر، به کوشش محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، ۱۳۸۳ش؛ فروزانفر، بدیع‌الزمان، شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فریدالدین محمد عطار نیشابوری، تهران، ۱۳۷۴ش؛ قزوینی، محمد، «مقدمه»، نک: عطار نیشابوری، تذکره الاولیاء؛ محقق، مهدی، «مقدمه»، نک: عطار نیشابوری، اشترنامه؛ منزوی، احمد، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، تهران، ۱۳۴۸-۱۳۵۱ش؛ میرانصاری، علی، کتابشناسی شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، تهران، ۱۳۸۲ش؛ نفیسی، سعید، تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی، تهران، ۱۳۴۴ش؛ همو، جستجو در احوال و آثار فریدالدین عطار نیشابوری، تهران، ۱۳۲۰ش؛

Ritter, Hellmut, «Attar, Farīd al-Din Muhammad b. Ibrāhīm», *The Encyclopaedia of Islam* I, Leiden, 1979; Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Oxford, 1881.

سلمان ساکت

اعلم، هوشنگ. زبان‌شناس، مترجم، منتقد و دانشنامه‌نگار. دقت ورزی و وسواس علمی از ویژگیهای بارز در آثار اوست. در ۱۳۰۷ش در تهران، در خانواده‌ای اهل فضل، به دنیا آمد و در ۱۳۸۶ش در همین شهر درگذشت. پدرش، دکتر نصرالله خان اعلم‌السلطنه، از نخستین فارغ‌التحصیلان رشته طب مدرسه دارالفنون بود. هوشنگ در خردسالی نزد پدر و در خانه آموزش دید و با مقدمات زبان و ادب فارسی و فرانسوی آشنا شد. در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران و در دانشسرای عالی در رشته زبان و ادبیات فرانسوی تحصیل کرد. در دوره دانشجویی

پیامبر(ص)، حکایت استاد ترک و پرده‌بازی او و حکایت آدم(ع) آغاز می‌شود. سپس سراینده به وصف این منظومه می‌پردازد و در این بخش ضمن اشاره به نام کتاب، از منطق الطیر*، مصیبت‌نامه، خسرو و گل، اسرارنامه و الهی‌نامه* یاد می‌کند و اشترنامه را «کتاب عاشقان» و دربردارنده «اسرار عیان» توصیف می‌کند: «هست اشترنامه اسرار عیان / لیک پنهان است این اندر جهان ... / این کتاب عاشقان است ای پسر / اندرو سر عیان است ای پسر» (عطار نیشابوری، همان، ص ۴۲-۴۳). او پیش‌تر ادعا می‌کند که پیامبر(ص) را به خواب دیده و آن حضرت آب دهان در دهان او افکنده و آنچه یافته است از برکت آن است (همان، ص ۲۳-۲۴) و سپس در این بخش مدعی شده است که کتابش را از «لامکان» آورده است (همان، ص ۴۳).

کتاب مشتمل بر حکایت‌هایی عرفانی است که گوینده عموماً، در پایان هر حکایت، از آن رمزگشایی می‌کند. مهم‌ترین این حکایتها «استاد نقاش» است که طرح اصلی کتاب بر مبنای آن شکل می‌گیرد. در این حکایت، استاد نقاش که نماد خداوند است، صور مختلفی می‌سازد و از پس پرده به نمایش می‌گذارد و سپس همه آنها را می‌شکند و پرده را می‌درد. «مردی کامل و بسیار دان» از او درباره علت این ساختن و شکستن می‌پرسد و برای دریافت پاسخ به سیر در پرده‌های هفتگانه رهنمون می‌شود. او در عبور از یک پرده به پرده دیگر، که اغلب با راهنمایی پیری حاضر در آنجا صورت می‌گیرد، با رشته‌ای از وقایع عجیب و خارق‌العاده مواجه می‌شود، تا اینکه به پرده هفتم می‌رسد. براساس نوشته ریتز (ج ۱، ص ۷۵۴) در این قسمت، «قربانی» به عنوان راهی برای رسیدن به خدا مطرح می‌شود و حلاج نمونه بارز آن معرفی می‌شود و، بدین ترتیب، بخش دوم کتاب به تمامی به حلاج اختصاص می‌یابد. حرکت از یک پرده به پرده دیگر، یادآور سفر کیهانی سالک در مصیبت‌نامه است (همان‌جا). از قضا برخی از ابیات اشترنامه به مصیبت‌نامه راه یافته است (شفیعی کدکنی، ص ۲۴).

از این اثر بیش از سی نسخه در کتابخانه‌های ایران و جهان وجود دارد که تاریخ کتابت همه آنها از سده نهم ق به بعد است (میرانصاری، ص ۱۷۳-۱۷۵؛ منزوی، ج ۴، ص ۲۶۴۱-۲۶۴۲؛ درایتی، ج ۱، ص ۶۱۵-۶۱۷). نسخ کهن‌تر در حدود ۳۶۰۰ بیت دارد، اما در نسخه‌های تازه‌تر شمار ابیات به ۹۰۰۰ و حتی بیشتر هم می‌رسد.

بخش نخست اشترنامه در سال ۱۳۴۰ش براساس پنج نسخه چودی (مورخ ۸۲۱ق)، عاطف افندی (مورخ ۸۲۸ق)، آستان قدس رضوی (سده یازدهم ق)، ملک (سده دوازدهم ق)